

Роман Мудрак,

аспірант Тернопільського національного
економічного університету

ГЕНЕЗА СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК У СВІТІ ТА УКРАЇНІ

Здійснено аналіз історичного становлення інституту юридичних клінік у світі та формування національної мережі юридичних клінік з моменту створення перших юридичних клінік в Україні, особливу увагу приділено функціонуванню юридичних клінік у юридичних ВНЗ та на юридичних факультетах України.

Досліджено різні авторські підходи до розуміння поняття «юридична клініка».

Ключові слова: юридична клініка, юридично-клінічна освіта, юридично-клінічний рух.

Мудрак Р.

Гене́за становле́ния институ́та юридическ*их* клиник в мире та Україне.

Произведен анализ исторического становления юридических клиник в мире и формирования национальной сети юридических клиник с момента создания первых юридических клиник в Украине.

Исследованы различные авторские подходы к формулировке понятия «юридическая клиника».

Ключевые слова: юридическая клиника, юридическо-клиническое образование, юридическо-клиническое движение.

Mudrak R.

The Genesis of the Establishment of the Institute of Legal Clinics in the World and in Ukraine.

Was analysed of the historical establishment of the Institute of Legal Clinics in the world and the formation of a national network of legal clinics since the establishment of the first legal clinics in Ukraine, special attention has been paid to the functioning of legal clinics in law schools and law schools of Ukraine.

Different authors' approaches to understanding the concept of «legal clinic» are investigated.

Keywords: legal clinic, legal-clinical education, legal-clinical movement.

Постановка проблеми. Домінуюча сьогодні орієнтація на суто інформаційну, а не на компетентнісно-діяльнісну модель, суттєво відбивається на якості вищої юридичної освіти, отже сучасний навчальний процес перевантажений вивченням масиву нормативно-правових актів і недостатньо орієнтований на юридичну практику випускників-спеціалістів та поверхнево стимулює індивідуальну навчальну активність студентів.

Як наслідок, не кожен нинішній випускник юридичного факультету може продемонструвати високий рівень фахових знань. Фахівці відзначають, що спостерігається «недостатнє володіння випускниками правничих ВНЗ методикою аргументації рішень, юридичною технікою створення та здійснення правових і процесуальних актів, а також нездатність вирішувати складні юридичні проблеми та діяти в умовах конфліктних ситуацій, неможливість професійної адаптації вітчизняного правника до зарубіжних правничих реалій тощо» [36, с. 25].

Один із шляхів розв'язання цієї проблеми вбачаємо у використанні юридичних клінік у навчальному процесі підготовки юристів, що якісно посилить практичну складову вищої юридичної освіти шляхом створення ефективного механізму з вироблення стійких навичок безпосереднього виконання професійних обов'язків майбутнього фахівця-юриста [9, 13–14].

Ступінь розробки. Окремі проблеми функціонування юридичних клінік висвітлили у своїх дисертаційних дослідженнях науковці Н. С. Дубчак, М. Т. Лоджук, Ю. О. Фігель. Особливості становлення та діяльності юридичних клінік також знайшли відображення у працях А. О. Галає, М. В. Дулеби, В. А. Єлова, Ж. В. Завальної, П. Є. Казанського, Р. С. Кацавця, М. В. Кравчука, В. М. Кравчук, Ю. А. Моїсєєва, А. О. Люблінського, В. В. Молдована, М. В. Удада та ін.

Метою статті є аналіз історичного становлення інституту юридичних клінік у світі та формування національної мережі юридичних клінік з моменту створення перших юридичних клінік в Україні.

Виклад основного матеріалу. На думку багатьох дослідників, ідея юридичних клінік виникла в США на юридичних факультетах університетів. Пізніше розвиток цієї інституції поширився на Європу та новоутворені незалежні держави, в тому числі, й Україну, де професія юриста стала найпрестижнішою. Як зазначили О. П. Вашук та Р. Ю. Гера, «на початках юридичні клініки в Україні, запроваджені прогресивними юристами-правознавцями, не мали навчальної мети, а надавали юридичну допомогу малозабезпеченим» [15, с. 5].

З ряду публікацій відомо, що перша юридична клініка в Україні з'явилась у 1996 р. під назвою «Pro bono» – в перекладі з латини означає «На благо» [4; 11]. Хоча в офіційному реєстрі юридичних клінік України значиться, що вказана юридична клініка заснована у 1995 р. [16]. За іншими даними, першою була юридична клініка (Центр практичного навчання) Донецького національного університету (далі – ДонНУ) [19, с. 29]. Однак врахувавши майже 20-річний позитивний досвід діяльності юридичних клінік в Україні, необхідно звернути увагу на існування проблем, усунення яких у значній мірі підвищить ефективність їхньої діяльності [11, с. 40].

Однією з таких проблем на сьогодні залишається невизначеність статусу юридичних клінік на законодавчому рівні. Деякі з дослідників пояснюють існуючу невизначеність правового статусу юридичних клінік тим, що вони в Україні з'явилися порівняно нещодавно, а тому не в повній мірі досліджені їхня суть і соціальна користь. За ініціативою активістів юридично-клінічної освіти, пізніше Асоціації юридичних клінік України, та підтримкою з боку профільного національного Міністерства, вони створені у 51 вищому навчальному закладі в усіх областях України.

У Польщі, для прикладу, відповідно до законодавчого акта «Про вищу освіту» від 12 вересня 1990 р., організації типу юридичних клінік (юридичні консультації – «prawnicze gabinet») створені та працюють на підставі статуту навчального закладу, при цьому керівництво ВНЗ уповноважене та зобов'язане здійснювати нагляд за діяльністю таких консультацій, роботою їх працівників та студентів [20].

Хоча доцільно констатувати, що певне правове підґрунтя розвитку ЮК в Україні також існувало. Зокрема, Програма правової освіти населення України, затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 29 травня 1995 р. [5], закріпила курс розвитку в державі правової освіти та виховання громадян в дусі поваги до закону і прав людини. З цією метою було затверджено і Положення про Всеукраїнську міжвідомчу координаційно-методичну раду з правової освіти населення [16].

Згодом, 18 жовтня 2001 р., з метою підвищення рівня правової освіти населення, створення належних умов для набуття громадянами правових знань, а також забезпечення їх конституційного права знати свої права і обов'язки, Указом Президента України була затверджена Національна програма правової освіти населення [3].

Відповідно до чинного на той час Закону України «Про вищу освіту», Указу Президента України від 18 жовтня 2001 р. «Про Національну програму правової освіти населення», Наказу Міністерства освіти і науки України від 3 серпня 2006 р., в університетах та інститутах створюються структурні підрозділи – юридичні клініки [18]. У даний час формуються власні українські стандарти для діяльності юридичних клінік.

Нині в Україні створення юридичних клінік набуло значного поширення, їх діє вже близько 40. Хоча «практичне дослідження та інформація у джерелах дозволяє припустити їх більшу кількість» [4, с. 4]. Так, за даними реєстру Асоціації юридичних клінік, на червень 2014 р. зареєстровано 57 юридичних клінік [6]. Тут проглядається динаміка процесу функціонування юридичних клінік, який перебуває у постійному русі. Кількість юридичних клінік в Україні залежить від різних факторів і чинників, в першу чергу, від ентузіазму організаторів юридичних клінік і прихильників юридично-клінічного руху, правового статусу юридичної клініки, їх стабільного фінансування і матеріального забезпечення та підтримки різних інституцій. Кожна з них обирає свій напрям і спеціалізацію в певних галузях права: цивільному, кримінальному, господарському, екологічному. Юридичні клініки створюються на базі юридичних вищих навчальних закладів і факультетів у різних організаційно-правових формах, де студенти старших курсів під керівництвом викладачів-кураторів надають безкоштовну юридичну допомогу малозабезпеченим верствам населення, що є вкрай важливим для майбутніх фахівців, які на практиці мають змогу застосувати отримані правові знання та виробити професійні навички юриста. Тут доречно підкреслити, що головна мета юридичних клінік – це навчання студентів-клініцистів щодо практичного виконання обов'язків юриста у різних ситуаціях його діяльності. Тому це важливе відповідальне освітнє-соціальне завдання зможуть успішно організувати викладачі-куратори, які є високопрофесійними викладачами-науковцями з глибоким володінням юридичної практики, або високопрофесійні юристи-практики з ґрунтовною науково-методичною підготовкою. З цього приводу А. О. Галай підкреслив, що «для якості роботи юридичної клініки як переважно студентської організації слід передбачити спеціальні заняття з її членами, що мають проводити професійні викладачі, бажано з числа осіб, які здобули досвід практичної діяльності» [4, с. 9].

За ініціативою ентузіастів юридично-клінічного руху, їх активної участі у розвитку практичної правничої науки (А. О. Галай, М. В. Дулеби, В. А. Єлова, Ю. І. Матвеевої, Ю. А. Моїсєєва, В. В. Молдована, М. В. Удода та ін.) і підтримки багатьох міжнародних правничих організацій та благодійних фондів, юридична клінічна освіта в Україні продовжує розвиватися. Так, у 2003–2004 рр. було створено Асоціацію юридич-

них клінік України, до складу засновників якої ввійшло 18 юридичних клінік із 14 регіонів України. Діяльність Асоціації спрямовано на підтримку юридичних клінік, приведення нормативів, стандартних вимог до юридичних клінік в руслу законодавства України. Крім того, на порядку денному роботи Асоціації – вдосконалення навчальних програм для юридичних клінік з їх подальшим упровадженням у навчальні плани й закріпленням на рівні Міністерства освіти і науки України [105]. Функціонування найбільш дієвих юридичних клінік у юридичних ВНЗ та на юридичних факультетах України підтвердило, що виконання всіх вимог забезпечення ефективності їх роботи гарантує конкретні результати, позитивну оцінку і підтримку Міністерства освіти і науки України та Міністерства юстиції України [2].

Новий етап посилення діяльності юридичних клінік розпочався після прийняття у серпні 2006 р. Міністерством освіти і науки України наказу «Про затвердження Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу» [18]. Саме цим Положенням було закріплене визначення «юридичної клініки» як підрозділу вищого навчального закладу III-IV рівня акредитації, що здійснює підготовку спеціалістів, магістрів за напрямом «Право» та створений для отримання практичних навичок студентами. Тобто воно фактично визнавало юридичну клініку як необхідний підрозділ будь-якого вищого навчального закладу III-IV рівня акредитації, що мав юридичний факультет. Також у 2006 р. було скликано перший Всеукраїнський з'їзд юридичних клінік України, який у певній мірі активізував їх роботу.

З огляду на мету дослідження, доречно з'ясувати, що є «юридична клініка». І вирішення вказаного завдання полегшила дисертаційна робота М. Лоджука, в якій автор детально розглянув різні авторські підходи до розуміння поняття «юридична клініка». М. Т. Лоджук вказав на призначення юридичної клініки, яке полягає у переслідуванні двох основних цілей: освітньої (набуття студентами практичних навичок у процесі надання правової допомоги) та соціальної (надання правової допомоги на безоплатній основі тим, хто не може звернутися за платними правовими послугами). Освітня ціль діяльності юридичної клініки є головною, що зумовлено причинами (передумовами) зародження самої ідеї використання юридичних клінік у навчальному процесі підготовки юристів [17, с. 9].

Відомий науковець А. О. Галай «запропонував розглядати юридичну клініку як особливий механізм сприяння якості юридичної освіти, що має прояв у створенні для студентів можливості при навчанні практикуватися в юридичній професії, виконуючи аналітичну та безпосередньо правозахисну роботу». На його думку, «юридична клініка є структурним підрозділом чи громадським формуванням юридичного вищого навчального закладу (факультету), яке створюється для практичного навчання студентів-юристів навичок майбутньої професії шляхом здійснення соціально-орієнтованої правозахисної діяльності та правової просвіти під керівництвом викладацького складу» [4, с. 46].

Заслугує на увагу й оцінка юридичної клініки В. С. Журавського та О. Л. Копиленка, які відзначили, що «робота молодих юристів у юридичних клініках дозволяє усвідомити цінність і значення отриманих теоретичних знань та оволодіти методологією і процесуальною технікою застосування цих знань на практиці» [6, с. 43].

На думку В. А. Слова, «юридична клініка – це навчання під час проходження практики, організоване на базі навчального закладу, у ході якого науковий, навчальний та практичний напрямки реалізуються у процесі спільної діяльності викладачів і студентів, створюючи при цьому новий вид взаємовідносин між ними» [17, с. 46].

Для розкриття значимості юридичних клінік, доречно з'ясувати, які завдання вирішує запровадження цих інституцій. З точки зору М. В. Удода, це «поєднання теоретичного навчання з практикою; формування у студента юриста професійних навичок; вирішення цілого ряду соціальних проблем регіону; формування у студентів активної суспільної позиції і правосвідомості» [1, с. 7]. За твердженням В. В. Молдована, юридичні клініки розв'язують важливі завдання, а саме: надають студентам юридичних клінік можливості набути навичок практичної діяльності за фахом; створюють місця для проходження студентами навчальної виробничої практики; надають громадянам соціально-вразливих верств населення суспільства безоплатних юридичних консультацій; проводять заходи з правої освіти населення; забезпечують можливості спілкування студентів під час навчального процесу з фахівцями-практиками судових і правоохоронних органів, інших державних структур та органів місцевого самоврядування з питань їх діяльності тощо [4, с. 11]. Крім вищезазначених завдань, О. Л. Соколенко виділяє ще й такі: проведення теоретичних і практичних занять за результатами діяльності юридичної клініки; проведення науково-практичних конференцій, семінарів, тренінгів та інших заходів з актуальних правових питань; співробітництво з іншими юридичними клініками ВНЗ України та за межами держави [12, с. 44].

І ще важлива проблема у роботі юридичної клініки – це не повне визнання їх стаціонарними базами навчальної практики, оскільки юридичні клініки сьогодні не є традиційною формою проведення навчальної практики студентів-юристів. Встановлено, що лише в одній третині ВНЗ, у яких діють юридичні клініки, вони визнані базами щорічної навчальної практики студентів-клініцистів. На думку О. А. Галай «якщо, не зважаючи на певну невизначеність для українських реалій, юридична клініка сьогодні здебільшого розглядається як якісний прояв позааудиторного навчання правничої професії, то її розуміння як форми організації навчальної практики залишає бажати кращого» [4, с. 15].

Науковець, стверджуючи тезу про користь проходження практики студентами-правниками у юридичних клініках, у порівнянні з поширеними традиційними формами практики у судових і правоохоронних органах, в місцевих органах влади, вказує на не завжди якісність й бездоганність останніх з позиції навчальних результатів [4, с. 20]. І навпаки, він виокремив особливості прояву навчальної практики в юридичній клініці, які підтверджують її дієвість, зокрема, це «організація у двох формах: протягом навчального року (семестру) та традиційно, водночас з іншими базами практики; координація практики: поєднуються функції керівників від юридичних клінік і бази практики; завдання (індивідуальний план) практики включають як поширені форми роботи юридичної клініки, так і особливі моменти відповідно до спеціалізації юридичної клініки (судова, адвокатура, правопросвітня робота та ін.); документальне оформлення, що включає спеціальні форми, поширені в документообігу юридичної клініки» [4, с. 23]. Також підкреслені інші переваги керування практикою представниками юридичних клінік, зокрема: «керівником такої практики є професійний викладач, який наділений необхідними методиками викладання і має можливість пояснити попередньо й у процесі проходження практики незрозуміле або необхідне; протягом практики він дає пояснення щодо ведення щоденника, написання звіту, збирання додатків до звіту, оскільки володіє цією інформацією в повному обсязі й знає критерії вимог щодо документального супроводу практики: той самий керівник несе відповідальність за практикантів, які ввірені йому на час проходження практики, його обов'язок – нести персональну відповідальність за їх життя і здоров'я протягом часу відвідування останніми практики» [4, с. 25]. Отже, вищевказані аргументи цілком вказують на доцільність використання юридичної клініки як бази навчальних практик студентів-клініцистів, з цим ми абсолютно погоджуємося.

Висновки. Підсумовуючи, доцільно підтвердити, що зараз вже ніхто не піддає сумніву значимість роботи юридичних клінік. Для правничих закладів і факультетів мати у своїй структурі юридичну клініку є справою престижу. Юридичні клініки стали одним з необхідних і невід'ємних елементів навчального процесу, оскільки дозволяють студентів подолати розрив між теорією і практикою, між навчанням та реальними юридичними справами, переосмислити з точки зору практики. Проте юридичні клініки не завжди відповідають стандартам і встановленим вимогам для даної роботи внаслідок відсутності науково-методичної бази, недостатності інформаційних ресурсів і практичного досвіду та їхньої мотивації для такої успішної роботи.

Список використаної літератури

1. Антюхов Ю. В. *Интерактивные методы обучения как часть гражданского образования : семинар «Гражданское образование: активные методы обучения» (21–24 января 1999 года), Санкт-Петербург. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.lawclinic.ru, 0085.*
2. Артикуца Н. В. *Інноваційні методик викладання дисциплін у вищій юридичній освіті / Н. В. Артикуца // Інноваційні технології у вищій юридичній освіті: матер. Міжнар. наук.-метод. конф., присвяч. 390-річчю з дня заснування Київ. брат. шк. – предтечі Києво-Могилян. акад. (25–28 трав. 2005 р.), Київ / ред. : Н. В. Артикуца; Нац. ун-т «Києво-Могилян. Акад.», Центр інновац. методик правн. освіти, Інформ.-тренінг. центр юрид. клін. освіти. – К. : Стило, 2005. – 472 с. – С. 3–25.*
3. Бородін І. Л. *Деякі концептуальні положення юридичної клініки у практичному становленні майбутніх фахівців-правників / І. Л. Бородін, М. М. Новіков // Вісник Херсонського державного університету. – № 2. – 2013. – С. 18–22. – (Сер. «Юридичні науки»).*
4. Галай А. О. *Основні навчальні компоненти юридичної клінічної освіти: шляхи впровадження клінічного спецкурсу та практики студентів у навчальний процес вищих навчальних закладів в Україні: Навч. посіб. / А. О. Галай. – К. : КНТ, 2009. – 96 с.*
5. Галай А. *Юридична клініка як організація громадянського суспільства : доведення від протилежного / А. Галай // Право України. – 2007. – № 11. – С. 114–118.*
6. Журавський В. *Підвищення рівня науково-методичного забезпечення вищої юридичної освіти – шлях до європейської спільноти / В. Журавський // Юридический вестник. – 2003. – № 4. – С. 95–101.*

7. Кравчук М. В. Основні напрями реформування та стандартизації вищої юридичної освіти / М. В. Кравчук // Українсько-грецький міжнар. наук. юрид. журнал «Порівняльно-правові дослідження». – 2009. – № 1. – С. 161–167.
8. Кравчук В. М. Роль юридичних клінік у формуванні громадянського суспільства в Україні / В. М. Кравчук // Актуальні проблеми держави і права. – 2010. – Вип. 52. – С. 431–436.
9. Кравчук М. В. Юридична клініка – інноваційний напрямок розвитку правової освіти в Україні // М. В. Кравчук, Р. М. Мудрак // зб. матер. Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. – К. : МЮНППК «Актуальна юриспруденція», 2014. – С. 7–30.
10. Концептуальні засади вдосконалення професійної підготовки прокурорських кадрів / В. М. Куц // Актуальні проблеми професійної підготовки суддів, прокурорів та працівників правоохоронних органів : зб. матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 квітня 2009 року) / редкол. : Г. П. Серета (відпов.ред.), М. К. Якимчук, В. М. Куц та ін. – К. : Генеральна прокуратура України; Національна академія прокуратури України, 2009. – 80 с.
11. Лоджук М. Понятие и назначение юридической клиники / М. Лоджук // Международный научно-практический правовой журнал «*Leges et Vita*» («Закон и жизнь»). – 2013. – № 11/2 (263). – С. 158–164.
12. Молібог С. Клініки часто народжувались у жорстких сутичках із керівництвом ВНЗ / С. Молібог // Юридична газета. – 2006. – № 19 (79). – С. 5.
13. Мудрак Р. М. Юридичний клінічний рух в системі правової освіти України / Р. М. Мудрак // Новації та виклики юридичної освіти: матер. Міжнар. наук. студент. конф., м. Тернопіль (4 жовтня 2017 р.). – Тернопіль, 2017. – 316 с. – С. 53–58.
14. Мудрак Р. М. Юридична клініка як інноваційний напрямок правової освіти / Р. М. Мудрак // Правова Україна очима майбутніх фахівців: матер. XII Всеукраїнської студент. конф., м. Тернопіль, (17 квітня 2015 р.), секція 1–5. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 294 с. – С. 72–75.
15. Про затвердження Плану дій щодо забезпечення якості вищої освіти України та її інтеграції в європейське і світове освітнє співтовариство на період до 2010 року: Наказ Міністерства освіти України № 612 від 13.07.2007 р., [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?soe=y0612290-07>.
16. Реєстр юридичних клінік України. Офіційна база даних юридичних клінік, дійсних та потенційних учасників Асоціації юридичних клінік України станом на червень 2014 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://vk.com/doc154268065_337842607?hash.
17. Савелова Ю. М. Поняття «юридичної клінічної освіти» в Україні / Ю. М. Савелова // Актуальна юриспруденція : матер. наук.-практ. Інтернет-конференції (5.03.2013 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://legalactivity.com.ua>.
18. Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемигученко (гол. редкол.) та ін. – Т. 2. – К. : «Укр. енци.», 1998. – С. 691.
19. Ягофаров Д. А. Правовые акты в сфере образования : о трех методологических предпосылках теоретико-правового анализа / Д. А. Ягофаров // Право и образование : Современный гуманитарный университет. – 2009. – № 11. – С. 4–15.
20. Pisuliński J. Regulacje prawne oraz propozycje legislacyjne uregulowania statusu prawnego poradni, [w:] Studencka poradnia prawna. Idea, organizacja, metodologia / J. Pisuliński. – Warszawa, 2005.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2017.